

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

BOTÁR ISTVÁN

A CSÍKI-MEDENCE KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE

A Történelemtudományok Doktori Iskola

Dr. Székely Gábor DSc., egyetemi tanár, a Történelemtudományok Doktori Iskola vezetője

Régészet Doktori Program

Dr. Borhy László DSc, egyetemi tanár, a program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Raczky Pál, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Feld István CSc., egyetemi docens

Dr. Laszlovszky József, a történettudományok kandidátusa

A bizottság titkára: Dr. Mordovin Maxim PhD, egyetemi tanársegéd

A bizottság további tagjai: Dr. Ritoók Ágnes PhD

Dr. Takács Miklós, kandidátus (történettudomány)

Dr. Miklós Zsuzsa, kandidátus (történettudomány)

Dr. Mészáros Orsolya PhD, egyetemi tanársegéd

Témavezető: Dr. Benkő Elek az MTA doktora

Budapest, 2013

A dolgozat Kelet-Erdély egyik hegyközi medencéjének, a középkori Csík-széket magába foglaló Csíki-medence középkori településtörténetét elemzi. Olyan területről van szó, amely a középkori Magyar Királyság legkeletebbi határvidékéhez tartozott, és amelyet írott adat nem említ a 14. század első harmada előtt. Ezt követően, a 16. század közepéig, szintén elenyészően kevés forrás világítja meg a térség történetét. Az Olt folyó forrásvidékén és felső folyása mentén a későközépkori források közel félszáz település létezéséről tudósítanak. Az írott források hallgatása miatt a régészeti adatok feltárása és feldolgozása elsőrendű fontosságú, hiszen a későközépkort megelőzően jórészt csak a régészeti leletekre támaszkodhatunk a vidék középkori településtörténetének vizsgálata során.

A magyar vonatkozású középkori emlékek régészeti kutatása azonban meglehetősen elmaradott volt ebben a térségben. Ez egyrészt a terület periférikus elhelyezkedéséből, a helyi polgárosodás kései és csekély voltából, a szakintézmények hiányából adódott, illetve jelentős részben ideológiai és gazdasági okai voltak. Így alakult, hogy a disszertáció munkálatainak elkezdése idején (2003.) mindössze egy-egy telep és vár ásatásának több évtizede megjelent publikációjára támaszkodhattunk. Ettől eltérően az egyházi emlékek kapcsán már több művészettörténeti kutatási előzmény eredményeit hasznosíthattam, de például a középkori templomokban egyetlen ásatás, illetve falkutatás sem folyt. A történeti helynévtani irodalom több alkalommal is foglalkozott a csíki helynevek kapcsán azok településtörténeti vonatkozásaival.

Csíkot a tatárjárást követően nem érintették a különböző hadjáratok és hadi események olyan mértékben, mint a belső, nyugatabbi területeket, így itt folyamatos lakottsággal és településkontinuitással lehet számolni. A rendelkezésre álló adatok alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a Csíki-medence középkori település- és templomhálózata a 14. század óta szinte változatlanul fennmaradt. Ennek vizsgálata tehát nem csak a helytörténet, de általában a középkori Magyar Királyság településtörténetére nézve is lényeges eredményeket hozhat. A vidék a reformáció idején és azt követően is katolikus hiten maradt, ezért középkori egyházi épületei, azok felszerelése nagyobb arányban éltek túl a századok viharait, így Csík az egyháztopográfiai, művészettörténeti kutatások számára is izgalmas kutatási terület.

A dolgozat célja az, hogy a rendelkezésre álló teljes régészeti forrásanyag felhasználásával, az álló emlékek kutatásával, az írott adatok és a helynevek tanulságaival kiegészítve megrajzolja a Csíki-medence 10-16. századi településtörténetének legfontosabb elemeit, tényezőit és folyamatait.

A dolgozat kilenc fejezetre oszlik. A kutatás motivációját, földrajzi és időrendi kereteit bemutató *bevezető*, részletes *kutatástörténeti* ismertetés követi. Ebben külön-külön áttekintem a helytörténeti irodalom, a történelmi szakirodalom Csíkra vonatkozó adatait. Tekintettel a középkori egyházszerkezet és településhálózat szoros kapcsolatára, külön elvégeztem az egyház- és művészettörténeti kutatások Csíkot érintő kutatásainak összegzését. Az írott adatok kései és

hiányos jellege miatt a helynevek történeti forrásértékét nem lehet kiaknáztatlanul hagyni, ezért a kutatástörténeti részben helyett kapott a történeti helynévtan vonatkozó eredményeinek áttekintése. Ezt követően a középkoros régészeti kutatások előzményeit, illetve az utóbbi évtizedek régészeti tevékenységét ismertetem. A *Források, módszerek* fejezetben (3.) egy általános kutatási helyzetképet követően az írott adatok, majd a raktári leletekből, saját ásatásokból és terepbejárásokból összeálló régészeti forráscsoportot mutatom be. Ezen belül a közölt erdélyi anyagok áttekintésével, illetve saját anyagaimra támaszkodva a középkori edényművesség, kiemelten az Árpád-kori székelyföldi kerámia tipo-kronológiai rendszerezését is megkísérletem. E rész legfontosabb következtetése, hogy a rendelkezésre álló leletanyag alapján nem látom igazoltnak a székelyföldi kerámia archaizáló jellegét sugalló véleményeket. A különböző zárt leletcsoportok (Malomfalva, Baráthely, Kustaly, Csobotfalva, Csíkszentkirály, Kolozsmonostor, stb.) elemzése alapján úgy tűnik, hogy az alkalmazott díszítések, az edényformák és peremtípusok alapján három csoport különíthető el az erdélyi Árpád-kori edényművességen belül (10-11., 11-12., 12-13. század). E tipológiai-időrendi csoportok között természetesen nincs éles határvonal, regionális eltérésekkel, eltérő megoldásokkal továbbra is számolni kell, de meggyőződésem, hogy nagyobb mennyiségű, zárt kontextusból származó leletanyag esetében a hagyományos tipológia megbízhatóan alkalmazható. Bóna István régebbi véleményével egyetértve úgy látom, ez a rendszer teljes összhangban van a Kárpát-medence belső részeinek edényművességével. Ezt a részt a további forráscsoportok és kutatási módszerek helyi alkalmazásának rövid ismertetését követi (C14, dendrokronológia, geofizika, légi felderítés, antropológia). A kutatás módszertana kapcsán fel kell hívni a figyelmet arra a különbségre, amely a magyarországi, és a székelyföldi, ez esetben csíki régészeti topográfiák és terepbejárások módszertana között fennáll. Míg az MRT munkálatai során a terepbejárások elsődleges célpontjai a településeken kívüli területek, addig a földrajzi környezet és a középkori településtörténet sajátosságai miatt Csíkban a középkori települések nyomait szinte kizárólag a mai falvak belterületén, illetve közvetlen szomszédságában kereshetjük. Ennek fontos következményei vannak a bejárások hatékonyságára, a leletek keltezhetőségére és a lelőhelyek lehatárolására nézve is. A belterületeken ugyanis kevés hozzáférhető felületen, töredékes leletanyag gyűjthető.

A következő, *helynevekkel* foglalkozó részben (4. fejezet) a középkorban adatolt, illetve az újkori forrásokban és térképeken szereplő helynevek elemzése során arra jutottam, hogy a történeti helynévtan Csík középkori településtörténetére vonatkozó korábbi megállapításainak egy része továbbgondolást igényel. Egyrészt valóban nagy arányban fordulnak elő a területen az úgynevezett kései típusú, templomcíméből alakult és –falva utótagos helynevek, amelyek jelentős, 13-14. századi átrendeződésre utalnak. Több adat utal azonban arra, hogy e helynevek korábbi neveket szorítottak ki (pl. Bedecs → Szentimre, Csobod → Csobotfalva), azaz jelenlegi arányuk megtévesztő. Az azonban nem tartható, hogy az ilyen típusú helynevek többségben, netán kizárólagosak lennének, hiszen a településnevek pontosan fele nem tartozik közéjük. A földrajzi környezetet leíró helynevek és a belőlük alakult településnevek elvileg nehezen keltezhetők, de

bizonyosan a legkorábbi helynevek közé tartoznak, hiszen jó részüket már az első csíki írott említés is feltünteti (pl. Rákos, Tarkó, Somlyó). A településnevek közel negyede pusztá alanyesetben áll, Árpád-kori nem keresztény személynévből alakult (Csobot, Kotormány, Csicsó), vagy szláv eredetű. A személynévdívat változása alapján valószínűleg tűnik, hogy e nevek létrejötte a 13. század utolsó harmada előtt lezajlott. Noha nem kívánom a régészeti adatok alapján a helynevek keletkezését eldönteni, természetes feltevésnek gondolom, hogy e helyneveket ahhoz a települési réteghez, népességhez kapcsoljuk, amelynek Árpád-kori leleteit többfelé megtalálta a régészeti kutatás. A „korai” helynevek arányát, fennmaradását annak fényében kell értékelni, hogy a 13. század folyamán jelentős, magyar nyelvű szupersztrátummal, a székelyek beköltözésével kell számolni. A helynevek alapján tehát egy Árpád-kori és egy későbbi, Árpád-kor végi települési horizontot látok elkülöníthetőnek, ami a régészeti adatokkal összhangban van.

A régészeti adatok részletes ismertetése előtt egy *környezettörténeti* részben (5. fejezet) kísérletet tettem arra, hogy a Csíki-medence középkori környezeti viszonyait rekonstruáljam. Ehhez „természetesen” csak kevés régészeti adatot használhattam fel, de az Árpád-kori sarlók, gabonamaradványok, a templomok 15. századi tölgyfából készült elemei már előrevetítették, hogy a terület új- és jelenkori fenyő monokultúrával, gabonahiánnyal, valamint hideg klímával jellemezhető összképe nem vetíthető vissza automatikusan a középkorra. A kevés számú természettudományos vizsgálat (botanikai és pollenelemzések) azt igazolták, hogy a medence növénytakaróját korábban jelentős részben lombhullatók alkották. A késő középkori forrásokban említik a helyi búzatermesztést is. A 17-18. században sok írott adat van a medence belső részein, a falvak között elterülő erdőkre, melyek jelentős része csere, azaz tölgy volt. Ezek fokozott irtása a későközépkorban kezdődött, és a jelenkorig folyamatos volt. A medence belső részein lévő erdők a 19. századra teljesen eltűntek, helyüket nyílt mezők vették át. A lombhullató erdők visszaszorulásában az antropogén beavatkozás mellett szerepet játszottak a klimatikus változások is, illetve a fajok közötti konkurencia. A kiirtott lombhullató erdők helyére ugyanis jó esetben a „kis jégkorszakot” jobban tűrő, igénytelenebb fenyőfélék telepedtek vissza. Az erdők visszaszorulása a patakok vízhozamára és olykor a terület geomorfológiájára is hatással volt. A források szerint a 16-17. században az Olt mentén, és a befolyó patakok felsőbb szakaszain többfelé természetesen kialakult és mesterségesen kialakított halastó, haltartó hely volt, azaz a folyó akkor még szabályozatlan árterében, a medence hegyvidéki elhelyezkedése ellenére, hasonló vízgazdálkodással és halászattal használattal számolhatunk, mint a nagyobb folyók mentén.

A dolgozat gerincét a csíki települések írott adatait, középkori műemlékeit, középkori régészeti lelőhelyeit és azok leleteit részletesen bemutató *Adattár* alkotja (6. fejezet). Itt ugyanitt található a településeken végzett régészeti kutatások ismertetése is. A középkori templomok esetében a teljességre törekvő szakirodalmi áttekintés mellett számtalan saját, új építéstörténeti megfigyelés is helyet kapott. A településekre lebontott adattári tételeket esetenként az adott falura vonatkozó történeti összefoglalás zárja.

A korábbi részek adatainak értékelését a több témát is felölelő, összegző jellegű *A középkori településhálózat elemei* című fejezetben részletezem (7. fejezet). *A középkori faluhálózat* kapcsán fontos újra hangsúlyozni, hogy a régészeti és írott adatok alapján Csíki-medencében nem volt pusztásodás, sem olyan hatású történeti eseménysor, amely a településhálózatot újrarajzolta volna. A faluhálózat népvándorlás kori előzményei nem teljesen világosak. A történeti helynévtani kutatásokra alapuló összefoglalások a helynevek alapján viszonylag jelentős szláv alapnépességgel számolnak, de ennek a települési horizontnak ma még alig látjuk a régészeti nyomait. Szintén további kutatást igényel annak a késő népvándorlás kori, illetve Árpád-kori leletkörnek a keletkezése és értelmezése, melyet Alcsíkon több lelőhelyen azonosítottunk, és amelynek nem ismerem Kárpát-medencei párhuzamait.

A régészeti adatgyűjtés során majd minden alaposabban kutatott jelenlegi falu területén sikerült Árpád-kori leleteket dokumentálni, néhány esetben kora Árpád-kori lelőhelyet is azonosítottunk. Tucatnyinál több lelőhely leletei kelezhetők az Árpád-kor derekára, ami alapján a településhálózat kialakulását, egyelőre még bizonytalan előzményeket követően, a 12. századra tehetjük. Ezek a lelőhelyek sok esetben a mai települések belsejében, máskor azok mellett kerülnek elő, így nem teljesen világos, hogy a lelőhelyek mennyiben tekinthetők a mai faluhálózat közvetlen előzményeinek. Esetünkben figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a földrajzi környezet (széles árterek és hegyekkel, erdőkkel szűkített belső medence) erősen korlátozta a megtelepedésre alkalmas területek kiterjedését. Könnyen előfordulhat tehát, hogy egy fokozatosan növekvő, halmazosodó falu utólag terjeszkedett egy korábban elkülönülten álló korábbi település(rész) területére.

Ez a folyamat már a *szegek és tízesek* kérdéséhez kapcsolódik. A történeti és a helytörténeti irodalomban az elkülönülten álló településeket a plébániatemplommal rendelkező falvak alegységeinek „tízeseinek” tekintik. A középkori források alapján azonban

egyértelműnek tűnik, hogy az új- és jelenkorban tízesnek tekintett települések a középkorban önálló falvak voltak. A források mellett erre utalnak a helynevek és a régészeti leletek is. Az elkülönülő településrészek másik csoportja, melyeket ma szintén „tízesként” említenek, középkori falvakból kivált szegek voltak. A szegek létrejötté a régészeti leletek alapján már az Árpád-kor végén elkezdődött. Ezek egy része a későbbiekben önálló településsé fejlődött. A 16. századtól már nyomon követhető az a folyamat, amely során a plébániás település maga alá rendelte a kisebb szomszédos településeket, de ezeket tízesnek csak a 17. századot követően kezdték nevezni. A tízesnek, mint települési egységnek nincs középkori adatolása sem, ezért a tízesek, mint településtörténeti tényezők nem értelmezhetőek a középkori településtörténeti kérdések tárgyalásakor. A 15-16. században tehát közel félszáz falu alkotta a Csíki-medence településhálózatát. E falvakban olykor több Árpád-kori lelőhely is ismert, így az Árpád-kor folyamán hasonló nagyságrendű településhálózattal számolhatunk.

A *középkori egyházszervezet* vizsgálata számos településtörténeti vonatkozású következtetés levonását tette lehetővé. Csík templomait első ízben az 1332-1337-es pápai tizedjegyzék említi. A régészeti kutatások során kiderült, hogy a vizsgált esetekben minden 14. században említett, de gyakran csak gótikus stílusú faragványokat őrző templomnak van Árpád-kori építési periódusa. E korai periódusok pontosabb keltezése csak kivételes esetekben lehetséges, azonban egy-két régészeti adat alapján feltételezhető, hogy a (kő) egyházak építése már a 12. századtól megindulhatott. Az ásatások még azon települések egyházi emlékei esetében is igazoltak gótikus periódusnál korábbi falrészleteket, melyek kimaradtak a tizedlistáról. Nagy valószínűséggel mondhatjuk tehát, hogy a Csíki-medencében az Árpád-kor végére már kialakult a tizenöt plébániatemplomot magába foglaló helyi egyházszervezet. Ez a szám a fenti, régészeti és írott adatokra épített, településszámot hitelesíti. A plébániás települések mellett ugyanis filiális falvak egész sora létezett. A templomos és filiális falvak aránya a középkorban 1:3 volt, de ez egyenetlenül oszlott el: egy-egy templom alá olykor csak egy, de esetenként öt település is tartozhatott. A filiális települések korai létrejöttéhez az *egyháztopográfiai megfigyelések* alapján több esetben a plébániatemplom elhelyezkedése is utal. Gyakran megfigyelhető ugyanis, hogy a templom a települések között, vagy azok szélén épült fel, valószínűleg azért, mert helyének kiválasztásakor már tekintettel voltak a régészetileg bizonyíthatóan létező szomszédos falvakra is. Az egyházszervezetnek erőteljesen hatása volt a településhálózat kialakulására és a helynevekre is. Azokban az esetekben, amikor a templom több falu között épült fel, körülötte gyakran település alakult ki, amely a templom védőszentjének nevét vette fel. Ez a név a későbbiekben olykor teljesen kiszorította a környező települések neveit. A települések hierarchiájában bekövetkező későközépkori átrendeződésben a plébániatemplomoknak szintén kiemelt szerep jutott, ugyanis mindig filiális települések váltak a templomos falvak részeivé. A régészeti kutatások fontos tanulsága, hogy minden épületnek saját, egyedi építéstörténete van. A térség középkori egyházi építészete nem szűkíthető le, miként a szakirodalom és korábban magam is gondoltam, csupán két építési hullámra (Árpád-kori felépülés, késő gótikus átépítés).

A plébániatemplomok mellett a hitélet fontos elemei voltak a *középkori kápolnák* is. Csíkban tucatnyinál több középkori kápolnára maradt adat. Ezek egy része külterületen, a településektől távol áll, építésük a régészeti kutatások és a falkutatások eredménye szerint már a 14. században elkezdődött. A kápolnák másik része a filiális falvak belterületén található, építésük célja nyilván a helyben történő misézés biztosítása volt. Ez utóbbiak a 18-19. század folyamán önálló plébániákká váltak. A kápolnák építésében és fenntartásában hangsúlyos szerep jutott a helyi előkelőknek.

A helyi székely előkelők *középkori udvarházait* ma még kevéssé ismerjük. A középkori székely előkelő családok egyikének sem adatott meg a jelenkorig tartó folyamatosság, így az Andrásyak, Balaskók, Beczek, Czakók, Lázárok középkori udvarházai rendre mind gazda nélkül maradtak. Így aztán a területen egyetlen olyan álló világi épületet, kúriát sem ismerünk, amely jelentős középkori részleteket foglalna magába, pedig a források alapján tucatnyi primor

rangú családdal és lakhelyével számolhatunk a 15-16. században. Ebben nyilván az is szerepet játszott, hogy a társadalmi ellentétek miatt a székelység több esetben feldúlta a primorok lakhelyeit. Ezek nyomát a többfelé előforduló Kőházkert helynevek és a kimagasló anyagi kultúrára, rangos fűtőberendezésekre utaló régészeti leletek őrzik. A középkori csíki udvarházakat korabeli forrás egyáltalán nem említi, így róluk csakis a régészeti kutatások eredményei alapján alkothatunk képet. A források szűkössége miatt olykor az sem ismert, hogy egy régészetileg azonosított udvarház melyik családhoz köthető. Az udvarházak régészeti kutatása azonban csak az elmúlt évtizedben indult el. A korábban kutatott emlékek közlése egyelőre várat magára, de két saját kutatás alapján fontos eredmények, megfigyelések születtek. A Beczek csíkkozmási, és a Vacsárcsiban található úgynevezett „Sándor-kúria” ásatásai és talajradaros vizsgálatai arra utal, hogy a csíki székely előkelők kutatott késő középkori udvarházai tekintélyes méretű telkeket elfoglaló, összetett alaprajzú, több kőépületből álló együttesek voltak. Hasonló összetett alaprajzra utalnak az eltűnt csíkszentkirályi és csíkszenttamási Andrásy- és Lázár-kúriákról fennmaradt rajzok is. Több esetben azonban a középkori udvarházaknak a pontos hely is ismeretlen. Az eddig napvilágra került leletanyag alapján úgy tűnik, hogy az udvarházak létrejötte a 15. századra tehető. Egyelőre nem ismerjük azonban a korábbi helyi elit 13-14. századi lakhelyeit.

A rendelkezésre álló régészeti adatok alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a 13-14. századi előkelők lakhelyeit nem a *várakban* kereshetjük. Csíkban öt olyan várról van tudomásunk, melyek habarcsos kőfaluk alapján középkori építmények lehetnek, és ezek mindegyike egyszerű, úgynevezett gyűrűfalas típusba tartozik. Két esetben, a rákosi Pogányvárnál és a tusnádi Vártetőn belső épületre, toronyra utaló felszíni nyomok is láthatók, de ezek régészeti hitelesítése még nem történt meg. Ezekkel a belső épületekkel lehet azonban összefüggésbe, hogy értékelhető leleteket éppen ebből a két várból ismerünk. Az edénytöredékek alapján a várak használata a 13. századra tehető, és nagy valószínűséggel nem lépi túl a 14. század első felét. Források hiányában a várak történeti értékelése bizonytalan. A csíki várak azonban elhelyezkedésük, megközelíthetőségük miatt határvárak biztosan nem lehettek, kis alapterületük miatt közösségi mentsvár funkciójukat sem tartom valószínűnek. Fontos hangsúlyozni, hogy a székelyföldi várak esetében egyetlen középkori forrás sem említi, hogy a székelyek Székelyföld területén várat építettek volna. Nézetem szerint ezek az objektumok olyan magánbirtokok tartozékai nemesi mentsvárak lehettek, amelyek használata a székelyek beköltözését követően a társadalmi berendezkedés átalakulása, „Székelyföld” kialakulása miatt szűnt meg. Ezt a lehetőséget a régészeti adatok, és a Csíkon kívüli történeti adatok is támogatják. A várak létezésének azonban fontos településtörténeti vonatkozása is van: ezek az objektumok nem jöhettek létre a szomszédságukban álló falvak nélkül, azaz egy-egy vár több „váralja”település korabeli létét feltételezi.

A *székelyek beköltözésének* idejét írott források nem említik, és régészeti módszerekkel nem lehetett igazolni, keltezni. A terület Árpád-kori történeti kereteinek rekonstruálását tehát

csak szélesebb környezetben, összefüggésekben lehet megkísérelni. A régészeti és a szórványos írott a adatok azt mutatják, hogy Kelet-Erdélyben a 12. században hasonló berendezkedéssel lehet számolni, mint a belső, nyugati területeken. A régészeti kutatások alapján az Árpád-kor közepén már nem csak szórványos megtelepedést, hanem szilárd korabeli településhálózatot igazoltak. A lakottságon túl azonban egyházakra, várakra, és pénzforgalomra is vannak adatok, azaz a későbbi Székelyföld területe, ekkor már szervezett közigazgatási egység, nyilván valamely vármegye része volt. A 12-13. század fordulóján keletkezett oklevelek egy része Barcaságot ugyan *desertum*-ként említi, de ez a kifejezés nem értelmezhető lakatlan területként, hiszen ugyanazok az oklevelek ugyanott már létező egyházakra, és helynevekre is utalnak. A székelyek keletre mozdulására utaló első adat a 13. század elejéről ismert, majd a század közepén arról is van forrás, hogy immár sepsi székely előkelő királyi adományból tatárjáráskor lakatlanná vált birtokot szerez meg. A következő század elején Csík közvetlen szomszédságában több hasonló magánbirtok létezéséről maradt fenn forrás, és arra is van adatunk, hogy egy ilyen magánbirtok eladományozását éppen a csíki székelyek akadályozták meg.

Amennyiben a csíki régészeti adatokat ebben a történeti keretbe illesztve vizsgáljuk, akkor a Csíki-medence korabeli története a következőképpen vázolható. A terület lakottsága a 11. századtól igazolható, a 12. századtól már megszilárdult településhálózattal számolhatunk. E települések lakói között, a szórványos adatok alapján, nehezebb fegyverzettel ellátott lovas, katonáskodó elemek, határőrök is voltak. Valamikor a 13. században már olyan réteg is kialakult, amely kőfalú várakat épített. A 13-14. század folyamán a székelyek beköltözésével jelentős átalakulás ment végbe. A korábbi berendezkedés fokozatosan megszűnt: eltűntek a magánbirtokok, felhagyták a várakat, a helynevek alapján az egyházszervezetben és a faluhálózatban is átrendeződés ment végbe. Ekkorra tehető a szegek kialakulása is. A 14. század elején a terület már a Telegdi-főesperesség joghatósága alá eső területe. Az ekkor kialakult településszerkezeti, egyházi és közigazgatási viszonyok a középkor későbbi századaiban már alig változtak. A helyi előkelők a 15. századtól már többfelé kő udvarházakat építettek, melyek használata azonban ritkán érte meg a 17. századot. A 16. századtól kezdődően több, korábban önálló kisebb település a plébániatemplommal rendelkező nagyobb falu részévé, újkori elnevezéssel „tízesevé” vált.

A dolgozat témájához kapcsolódó kutatásaim és közléseim

Ásatások

középkori templomokban:

Csíksomlyó/Csobotfalva (2002-2005.), Csíkszenttamás (2002-2003.), Csíkszentkirály (2002.), Csíkmindszent (2005.), Csíkszentdomokos (2006.), Csíkmenaság (2007.), Szépvíz (2010), Csíkkarcfalva (2011-2012.), Csíkszentimre (2012.)

középkori településeken és udvarházakban: Kotormány (2007-2008.), Csíkszentkirály - Poklondfalva (2009), Csíkkozmás (2009-2011.), Csíksomlyó/Csobotfalva (2011.), Vacsárcsi (2012.)

Publikációk

- 1999 Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében. *ACTA I.* 247-272. Sepsiszentgyörgy, 2000.
- 2001 Csík korai templomairól. *Székelyföld V.* évf. 11. szám, 119-149.
- 2006a A csíkszenttamási Csonkatorony 2003. évi régészeti kutatása. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005.* I/ 37-54.
- 2006b Cercetări arheologice la biserica romano - catolică din Misentea (Csíkmindszent, jud. Harghita). In: *Arhitectura medievală religioasă din Transilvania IV.* Szerk. A. A. Rusu – Szöcs Péter, 115-130.
- 2008a A csíksomlyói Szent Péter és Pál plébániatemplom régészeti kutatása (2002-2005). *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007-2008. Humán és természettudományok.* 137-174. Csíkszereda.
- 2008b Csík Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 3.* Szerk. Hoffman István – Tóth Valéria, Debrecen, 71-94.
- 2009a A csíkmenasági templom 2007. évi régészeti kutatása. In: *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben.* ELTE – Budapest 2009. Szerk.: N. Kis Tímea, 62-67.
- 2009b Csík a X-XIV. században. In: *Csíki olvasókönyv.* Szerk.: Hermann Gusztáv Mihály – P. Buzogány Árpád, Csíkszereda, 31-51.
- 2009c *Kövek, falak, templomok. Régészeti kutatások Csík középkori templomaiban 2002-2007 között.* Csíkszereda.
- 2010 Csíkszépvíz havasi kápolnája. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2010,* 19-30. Csíkszereda.
- 2011a Medieval finds from Cotorman. *Marisia XXXI,* 299-312.
- 2011b Falvak, szegek, tízesek. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VII.* 11-26., Csíkszereda
- 2012 Vármegyei enklávék, magánbirtokok, mezőváros a középkori Csíkban. *Székelyföld XVI.* évf/június, 97-118.

2013a A csíkkarcfalvi Nagyboldogasszony plébániatemplom régészeti kutatása (2011-2012). *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VIII.* (2012. évi) 9-26.

2013b Középkori kápolnák Csíkban. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* új sorozat. VI-VII. (XV.) kötet (2011-2012). 161-172.

BOTÁR István –TÓTH Boglárka

2004 A csíkszenttamási Csonkatorony 2002. évi régészeti kutatása. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve* 2004. I/ 271-303.

TÓTH Boglárka – RÁCZ Miklós –BOTÁR István

2007 A csíkszentkirályi plébániatemplom kutatása (2002). *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* ú.s. II. (XII.) Kolozsvár, 133-142.